

Frederikshavns Kirke
Menighedsrådet, e-mail: 8476@sogn.dk
Att. Formand for renoveringsudvalget Steen Hvid
Mortensen

Forskning og Formidling
Kirkekonsulentfunktionen
Middelalder, Renæssance og Numismatik
Karin V. Kristiansen, tlf.:41 20 64 85
karin.vestergaard.kristiansen@natmus.dk

FREDERIKSHAVNS KIRKE (Horns hrd., Hjørring amt)

Besigtigelse af historisk inventar

Efter anmodning har Nationalmuseets Kirkekonsulentfunktion besigtiget Frederikshavn Kirke historiske inventar. Besigtigelsen fandt sted den 8. maj 2015 og blev udført af Nationalmuseets Kirkekonsulentfunktionens konserveringsfaglige kirkekonsulent. Tilstede var formand for renoveringsudvalget Steen Hvid Mortensen, menighedsrådets formand Jørgen Plough, kirkeværgen Jan Brink, menighedsrådets kontaktperson Egon Olesen, kasserer Svende Erik Petersen samt Jørgen W. Stenbakken.

Til brug for planlægning af indvendige istandsættelsesarbejder i Frederikshavn Kirke ønskes Nationalmuseets Kirkekonsulentfunktionens vurdering af det historiske inventars bevaringsstilstand og behov for konservering samt en vurdering af hvorledes eventuel konservering og restaurerings udføres bedst muligt ud fra såvel antikvariske som bevaringsmæssige hensyn.

Menighedsrådets ønsker om ændringer i kirkerummet er blevet drøftet på et stiftskonsulentmøde den 14. december 2011 (jfr. referat af 4. marts 2012). Til brug for den videre planlægning ønskes Nationalmuseets Kirkekonsulentfunktionens vurdering af hvilke bevaringsmæssige og antikvariske hensyn der bør udvises ved ændringer af kirkerummets historiske inventar. Herunder om det er muligt at bevare det historiske inventars bevaringsværdi gennem ændringer. Som udgangspunkt ønskes der en forbedring af kirkerummets 'lyshed', stoleværkets siddekomfort og rummets opvarmning. For at opnå dette ønskes kirkens hvælv og vægge malet, og der overvejes en ændring af altertavlemaleriets indramning og placering, siddekomforten på stoleværk i skibet og opsætningen af pulpiturets stolebænke, farvesætning på pulpituret og stoleværk. Desuden overvejes et nyt trægulv under skibets stoleværk samt montering af varmeelementer under disse stolesæder.

Det må forventes, at kommende indvendige istandsættelsesarbejder vil blive støvende og indebære risiko for stød og andre skader på inventaret. Derfor ønskes Nationalmuseets Kirkekonsulentfunktionens vurdering af hvorledes det historiske inventar skal sikres bedst muligt, dvs. hvorledes det skal beskyttes imod støv, stød og ændringer i rumklimaet under kommende indvendige istandsættelsesarbejder.

Besigtigelsesrapporten beskriver overstående forhold i ovennævnte rækkefølge. Rapporten afsluttes med en detaljeret gennemgang af de historiske inventarstykker, der har et aktuelt behov for istandsættelse, hvilket i Frederikshavn Kirke kun gælder altertavlemaleriet.

Besigtigelsesrapportens retningslinjer for bevaring, konservering og restaurering samt sikring af historisk

inventar er derefter til brug for menighedsrådet i den videre projektering af indvendige istandsættelsesarbejder.

På besigtigelsen blev aftalt, at menighedsrådet påtager sig at videresende Nationalmuseets nærværende besigtigelsesrapport til kirkens arkitekt Pernille Christensen fra Brøggeres Tegnestue

Vedr. Det historiske inventars bevaringstilstand og behov for konservering og restaurering

- Det historiske inventar er generelt i god bevaringstilstand og uden ustabile skader.
- Det historiske inventar har derfor ikke aktuelt behov for konservering.
- Dele af inventaret har behov for restaurering af æstetiske årsager. Det gælder for følgende inventarstykker:
  - Altertavlemaleriet, der er meget snavset og har behov for at blive rensset (se nedenfor).
  - Stoleværkets bevaringsværdige egetræsådrede bemaling, der har spredt slidstage med behov for at blive istandsat og farveretoucheret (pletmalet) af en farvekonservator (se nedenfor).
  - Døbefontens ene hjørne har været afslået og ses med en grim reparation, der bør forbedres (gøres om) af en faguddannet stenkonservator.

Vedr.: Det historiske inventars bevaringsværdi

Kirkens historiske inventar er i hovedsagen bevaret som oprindeligt fra kirkens opførelse i o.1892 v/arkitekt V. Ahlmann.

Kirkerummet har derved en unik bevaringsværdi, også i et nationalt perspektiv, fordi kun få danske kirkerum fra tiden er bevaret så intakt, som i Frederikshavn Kirke.

- Det skyldes i høj grad inventaret, og det gælder især for kirkens fine stoleværk, der desuden og ganske usædvanligt, har bevaret den oprindelige egetræsådrede bemaling intakt.
- Den samme ådring findes på pulpituret, hvor den korresponderer med stolenes ådring og begge indgår i et samspil med det umalede og lakerede egetræ på prædikestolen.
- Denne farvemæssige helhed er yderst bevaringsværdig
- Ud fra antikvariske og kulturarvsbevarende hensyn bør bevaring af inventar og inventarbemaling indgå som et aktivt parameter i en istandsættelse af kirkerummet.
- Ovenstående blev ikke fremhævet ved stiftskonsulentbesøget i 2011 (jfr. referat af 4. marts 2012) og skal derfor ses som Nationalmuseets Kirkekonsulentfunktionens supplerende og gældende rådgivning.

Vedr. muligheder for ændring af historisk inventar

- *Altertavlemaleriet* skæmmes af tilsodning og snavs, der ligger som et gulbrunt slør på billedet. Maleriet bør renses, hvorved det vil ændres, og komme til at fremtræde med lysere og klarere farver. En forbedret belysning på maleriet vil yderligere fremhæve en ændring igennem rensning. Maleriet bør renses for at undgå, at dets nuværende snavsede gulligbrune udtryk skal stå i kontrast til det istandsatte kirkerums nymalede hvide hvælv og vægge.
- *Altertavlerammeværket* er sekundært fra 1960-erne og kan ud fra bevaringsmæssige og antikvariske hensyn fjernes og erstattes med en ny enkel indramning. Eller rammeværkets farve kan ændres ved nymaling. Maleriets indsætning i en ny ramme må kun udføres af en konservator.

- *Stolestaderne* i skibet tåler ud fra antikvariske og bevaringsmæssige hensyn at blive ændret til en bedre siddekomfort. Dette kan udføres ved at forøge sædedybden efter forslag fra kirkens arkitekt. Sædet bør herefter tilføjes en ny eller komplementeret ådring efter farvekonservators anvisninger.
- *Stolestaderne* tåler ud fra antikvariske og bevaringsmæssige hensyn at blive monteret nye varmeelementer under sæderne efter arkitektens forslag. Ved montering skal der gøres mindst mulige indgreb i stolens træværk og oprindelige samlinger.
- *Stolestaderne* tåler ud fra bevaringsmæssige hensyn at blive opsat på et nyt gulv af en kyndig håndværker efter en konservators anvisninger. Konservator skal medvirke for at sikre, at der ved nedtagning og genopsætning ikke sker unødige indgreb i stolens historiske træværk og samlinger. Stolene må kun midlertidigt anbringes udenfor kirkerummet, og kun såfremt dette rum har et dokumenteret indeklima, der svarer til kirkerummets. Dette er for at undgå skader i stadernes træværk og samlinger. Ligeledes skal dette rum være tyveri- og brandsikret.
- *Pulpiturgulvets* trappeinddelte niveauer er bevaringsværdig og bør ikke ændres. Desuden ville en fjernelse heraf nedsætte udsynet til kirkerummet.
- *Stolestader og pulpitur*. En ændring af stolestadernes og pulpiturets egetræsådring bør kun ske igennem en restaureringsbehandling der bevarer ådringen. Herigennem vil ådringen komme til at fremstå pænere.

Restaureringsbehandlingen skal bortrense overfladesnavs og udbedre knubs og slidtage, hvilket skal udføres af en farvekonservator efter følgende retningslinjer: Overfladerensning, partiel overfladebehandling efter behov og konservators vurdering, udkitning og farveretouchering. Arbejdet kan udføres i kirken uden nedtagning af stolene.

Det skal bemærkes, at den egetræsådrede bemaling ikke tåler overmaling og at den derfor ikke kan bevares igennem en overmaling.

Nyt gulv

- *Dokumentation*: Forud for alle former for ændringer i kirkerummet skal der foretages en dokumentation af kirkerummets nuværende udseende, dvs. indretning, inventar og farver. Denne dokumentation skal være i professionel kvalitet og den skal være fremsendt og kvitteret modtaget på Nationalmuseets Kirkekonsulentfunktion inden iværksættelse af ændringer. Dokumentationen vil herefter blive arkiveret i Antikvarisk-Topografisk Arkiv på Nationalmuseet.

Ændring af kirkerummets 'lyshed'

Netop på pulpiturpanelerne er ådringen holdt i en relativ lys egetræsfarve, og såfremt panelerne kan opleves som mørke, set fra kirkerummets gulv, skønnes dette også at bero på lysindfaldet i kirken.

Lyset medvirker til, at panelerne ses i modlys. Lysindfaldet er desuden begrænset og farvet af vinduernes gule glas. Herved er lyset i rummet relativt begrænset og relativt gult.

Desuden er murværk og hvælv malet med en i dag gullig hvid farve, der ikke beror på kalk, hvilket yderligere fremmer den dunkle belysning i kirken. Det samme gælder for den sekundære lyse 'sødsuppefarve' omkring altertavlemaleriet, hvis farve dæmper og modarbejder rummets oprindelige ådrede inventarfarve.

Eftersom inventaret og dets egetræsådringer er yderst bevaringsværdige må Nationalmuseet ud fra antikvariske hensyn derfor anbefale, at ændringer i kirkerummet tager udgangspunkt i bevaring af de bevaringsværdige og helhedsskabende elementer.

Ønsket om at skabe større lysshed i kirkerummet kan derved i første omgang søges opnået igennem en ændring/forbedring af følgende:

- Maling af hvælv og vægge
- Ændring af den elektriske belysnings styrke, fordeling og farvetone
- Ændring af albertavlerammeværkets farve.
- Rensning af det snavsede albertavlemaleri (se nedenfor)
- Opsætning af reversible lette plader i lys farve udenpå de bevaringsværdige pulpiturefrontpaneler (kun monteres af en konservator)
- Brug af lyse stolehynder.

Vedr. Kirkens indeklimate og bevaringsmæssige hensyn ved etablering af nyt varmeanlæg

- Det må anbefales, at der gennemføres en dokumenteret et-årig måling af kirkens rumklimate.
- Denne klimamåling anvendes som reference ved indkøring af nyt varmeanlæg. Dette er for at sikre, at rumklimatet ikke ændres væsentligt fra nuværende, og at der derved ikke fremkommer skader i inventarets træværk og samlinger.

Vedr.: Sikring af historisk inventar ved kommende indvendige istandsættelsesarbejder

- Ved kommende indvendige istandsættelsesarbejder, der forventes at fremkalde støv og stød skal det historiske inventar indpakkes i samråd med en konservator.
- Prædikestol med lydhyvel skal ikke nedtages, men indpakkes i faste plader med støvtætte samlinger.
- Albertavlemaleriet skal ligeledes indpakkes i faste plader med støv- og lufttætte samlinger. Desuden skal der placeres en datalogger og føres kontrol og foretages eventuel klimaregulering inden i kassen,; dette er for at undgå at en forhøjet luftfugtighed vil påvirke maleriet lærred og derved fremkalde buler og deformationer
Imidlertid vil det være hensigtsmæssigt, at albertavlemaleriet er nedtaget og bragt på konserveringsværksted imens de indvendige istandsættelsesarbejder pågår (se nedenfor).
- Stolestaderne og pulpiturepanelerne skal tildækkes med plads og sikres imod stødskaeder.

Ovenstående forhold omkring ændringer, konservering og restaurering samt sikring af historiske inventar bør indarbejdes og fremgå at et kommende projektforslag til indvendig istandsættelse.

Det skal erindres, at enhver iværksættelse af sikring, ændring, konservering og restaurering af historisk kirkeinventar, der er ældre end 100 år, kræver stiftsøvrighedens godkendelse.

Med venlig hilsen

Karin Vestergaard Kristiansen
Kirkekonsulent, konservator, ph.d.

BESIGTIGELSESRAPPORT

Vedrørende historiske inventar med aktuelt konserverings- og restaureringsbehov

Altertavlemaleri

Altertavlen er et maleri af Michael Ancher. Det forestiller Kristus og disciplene ved Tiberias søen.

Maleriet har oprindeligt været indsat i en kridtstensmuret altervæg, som blev fjernet i 1960 og erstattet af nuværende korsformede ramme, der er tegnet af Leopold Teschl.

Maleriet måler ca. 375 x 250 cm. Det er malet på et groft toskaftsvævet lærred uden sammensyninger.

Bagsiden af maleriet var på besigtigelsesdagen lukket og skjult bagved skabe og bagsideplader, dog antages at maleriets lærred er opspændt på en kraftig og svær blændramme med krydsforstærkninger.

Maleriet er malet på et lyst grunderet lærred, der tilsyneladende er uden sammensyninger. Malingen er af pastos oliefarve, der er malet i al prima teknik, dvs. vådt i vådt.

Efter sigende skulle kunstneren have tilføjet en ændring efter opsætning af maleriet og derved overmalet en mindre del af motivet. Denne ændring kan der i dag ikke observeres spor efter i maleriets materialesammensætning, når maleriet ses på afstand.

Maleriet er indsat i dets oprindelige inder-rydramme. Siden nedtagning af den oprindelige alteropbygning i 1960, har altermaleriet været indsat i nuværende rammeværk, der foruden den oprindelige inder-ramme, består af et bredt og stort rammeværk opbygget i korsform. Herunder er desuden et postamentfelt, hvorved altertavlemaleriet har fået en forhøjet placering. Rammen er i dag malet i en rødligbrun farve, som er tonet rigeligt med hvidt, hvorved farven får en 'sødsuppefarvet' tone. Maleriet menes ikke dubleret og det må antages ikke at have været konserveret tidligere. Måske er det blevet overfladerenset i 1960-erne.

Bevaringstilstand

Lærredets opspænding er god og stram, og der ses kun små buler langs øverste kant.

Maleriet er snavset og tilsodet, og dækket af en uens gulnet fernis.

Maleriets farver og grundering menes at være stabile og uden skader. Dog skal fremhæves, at maleriet kun er besigtiget fra gulvniveau med kikkert, og at der derfor må tages forbehold overfor tilstedeværelse af små skader i farven og grundering på maleriets øverste parti.

Der er stort behov for at maleriets bliver renset.

Herved vil maleriets farver komme til at fremstå med dets oprindelige lyse og klare farver. Og herved vil maleriet igen kunne markere sig smukt i kirkerummet, således som det oprindeligt var tiltænkt af kunstneren.

For at undgå, at maleriets nuværende snavsede gulligbrune udtryk skal stå i kontrast til det istandsatte kirkerums nymalede hvide hvælv og vægge, bør maleriet renses snarest, eller senest i forbindelse med kommende indvendige istandsættelsesarbejder i kirker.

Det må desuden være hensigtsmæssigt, at maleriet renses inden der planlægges yderligere ændringer i kirkerummet, fordi dets ny rensede farver må forventes at få indvirkning på hele rummet, og oplevelsen af rummets 'lyshed'.

Desuden vil det være hensigtsmæssigt, at altertavlerammens farver først ændres når maleriet er renset (jfr. ovenstående). Konservator skal medvirke ved nymaling af rammeværk og/eller indsætning i et nyt rammeværk, dette er for at sikre, at monteringen bliver forsvarlig og uden risiko for det skrøbelige lærred.

Retningslinjer for konservering og restaurering

En rensning af altermaleriet bør efter konservators vurdering udføres bedst på et konserveringsværksted og under rette sikringsmæssige forhold, både for maleriet og for arbejdende konservatorer. Sidstnævnte vil især gøre sig gældende, hvis der til rensningen af maleriet skal bruges opløsningsmidler som kræver særligt sikkerhedsudstyr. Dette indebærer, at maleriet skal nedtages og transporteres væk fra kirken og i en periode være bragt på konserveringsværksted. Konservator skal forestå nedtagning og genopsætning, og skal herunder forestå maleriets afmontering og opsætning på transporttrulle.

Bragt på konserveringsværksted skal maleriet opspændes på en arbejdsramme. Herefter skal konservator ved et nærstudie konstatere tilstanden på maleriets øverste partier og bagside, og på den baggrund klarlægge, om det har behov for stabilisering af farve og grundering og/eller laminering af lærredet. I så fald vil dette indebære at maleriet skal imprægneres, planeres og eventuel lamineres på et stor-format lavtryksbord.

Konservator skal renses maleriet for snavs, sod og gulnet fernis, også i partier hvor dette har lejret sig i det pastose farvelags fordybninger. Ligeledes skal der farveretoucheres ved eventuelle afskalninger, og der skal efterfølgende foretages overfladebehandling med en beskyttende fernis som yderligere tilfører dybde til maleriets farver.

Efter genopspænding af lærredet i kirken skal konservator forestå maleriets montering i nuværende eller i en ny prydramme (se nedenfor). Genopspænding bør som udgangspunkt genanvende maleriets nuværende blændramme.

Arbejdet må kun udføres af faguddannede konservatorer med dokumenteret erfaring for konservering og restaurering af lærredsmaleri i storformat. Konserveringsværkstedet skal desuden have tilgang til lavtryksbord i storformat og erfaring med at arbejde hermed.

Arbejdet afsluttes med en rapport, der tilsendes Antikvarisk-Topografisk Arkiv på Nationalmuseet via Nationalmuseets Kirkekonsulentfunktion, og som i tekst og foto dokumenterer det udførte arbejde.

Arbejdet skal være godkendt af stiftsøvrigheden inden iværksættelse. Til brug herfor skal menighedsrådet tilvejebringe et forslag og overslag for arbejdets udførelse fra et konserveringsværksted, som råder over ovennævnte konserveringsfags kompetencer og apparatur. En mulighed kunne være på Nationalmuseets egne konserveringsværksteder, som har de påkrævede kompetencer, erfaringer og apparatur.

Ved ændring af altertavlemaleriets prydramme kan den inderste oprindelige prydrammedel formentlig genanvendes, eventuelt ved genetablering af nederste profilrammekant. Ligeledes kan rammens oprindelige farve/træværk fremdrages eller der kan males nye farver ovenpå nuværende farver. Desuden kan det komme på tale, at en ny ramme også skal have en ny bagklædning til beskyttelse af maleriets bagside og det relativt skrøbelige lærred. En ny ramme eller ombygning af eksisterende kan udføres af en kyndig snedker efter arkitektens forslag. Konservator skal medvirke ved montering af maleriet i rammen.

